

AD PROSMAN

Theologie en hermeneutiek

Een *problematische*
verhouding

Eburon
Utrecht 2024

ISBN 978-94-6301-506-6

Academische Uitgeverij Eburon, Utrecht
www.eburon.nl

Omslagontwerp: Textcetera, Den Haag
Grafisch ontwerp: Dolna Elija Book Design, Konstandenets, Bulgarije

© 2024 Ad Prosman. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechthebbende.

Inhoud

Inleiding	7
Deel I	
Achtergrond van de hermeneutiek	15
Hoofdstuk 1. Een gesprek dat aarzelend op gang komt	17
Hoofdstuk 2. Wat is hermeneutiek?	25
Hoofdstuk 3. De Vroege Kerk in een heidense cultuur	39
Hoofdstuk 4. Letterlijk of geestelijk	53
Hoofdstuk 5. Een veranderende wereld begrijpen	73
Deel II	
Het nieuwere bijbelonderzoek	99
Hoofdstuk 6. Bijbelonderzoek en de moderniteit	101
Deel III	
Ontstaan van de moderne hermeneutiek	125
Hoofdstuk 7. Hermeneutiek in beweging	127
Hoofdstuk 8. Hermeneutiek en divinatie. Friedrich Schleiermacher	135
Hoofdstuk 9. Hermeneutiek en wetenschap. Wilhelm Dilthey	147
Hoofdstuk 10. Gadamer over geschiedenis en traditie	161
Hoofdstuk 11. Gadamer over tekst en gesprek	175
Hoofdstuk 12. Paul Ricoeur en de creatieve kracht van de tekst	181
————— Excurs: <i>narrativiteit</i>	183

Deel IV	
Theologie en hermeneutiek	197
Hoofdstuk 13. Intermezzo: de hermeneutische cirkel en de overleveringsgeschiedenis	199
Hoofdstuk 14. De geschiedenis als open proces. Wolfhart Pannenberg	209
Hoofdstuk 15. Günter Figal. De tekst is autonoom	225
————— Excurs: <i>Dasein</i>	226
Hoofdstuk 16. Hermeneutiek en het kruis	245
Geraadpleegde literatuur	261
Register	267

Inleiding¹

Een stekelig onderwerp

‘Wie de laatste ontwikkelingen in de bijbelse hermeneutiek tot zich laat doordringen, kan zich niet aan de indruk onttrekken dat het interpreteren van de bijbel een ingewikkelde aangelegenheid is geworden² De vele nieuwere hermeneutische methoden doen de ‘klassieke interpretaties op hun grondvesten schudden’.³ De lezer is gewaarschuwd!

Hermeneutiek is een lastig woord. Je weet niet goed hoe je dit woord moet beetpakken. Het duikt overal op en iedereen lijkt er iets van te weten en toch krijg je er geen greep op. Hermeneutiek heeft te maken met prediking, bijbeluitleg, verkondiging, ook met wetenschap en filosofie, maar wat en hoe? Wie op internet meer informatie zoekt over hermeneutiek stuit vooral op namen van filosofen: Dilthey, Gadamer, Ricoeur en een theoloog: Schleiermacher, die ook wel de vader van de hermeneutiek wordt genoemd. Om meer greep te krijgen op dit stekeleke onderwerp moeten we bij genoemde auteurs te rade gaan. Dat zal in dit boek ook gebeuren, maar niet meteen. Eerst moet het pad geëffend worden door een historisch overzicht te bieden vanaf de Vroege Kerk tot aan de Reformatie. Uiteraard kan dat alleen in vogelvlucht gebeuren.

Opzet van het boek

Deel I heeft een inleidend karakter. Diverse zaken komen aan de orde die cirkelen rond de vraag in hoeverre de gereformeerde theologie de hermeneutiek als thema aan de orde heeft gesteld. Het blijkt dat die bezinning langzaam op gang gekomen is maar niet aansloeg en dat de echte thematiek van de hermeneutiek nog niet aanvoeld werd.

1 De vertalingen in dit boek zijn van mij, tenzij anders aangegeven.

2 A.W. Zwiep, *Tussen tekst en lezer. Een historische inleiding in de bijbelse hermeneutiek*. Deel II. *Van moderniteit naar postmoderniteit* (VU University Press 2013) 412.

3 Zwiep 2013, 411.

Hermeneutiek en het historisch-kritische bijbelonderzoek worden nauwelijks van elkaar onderscheiden. In hoofdstuk 2 wordt de vraag wordt gesteld wat hermeneutiek is. Het kortste antwoord is: communicatie. Vandaar dat in de moderne wereld waarin allerlei levensverbanden zijn weggevallen of onder druk staan, hermeneutiek steeds belangrijker wordt. Dit hoofdstuk laat ook zien dat de postmoderniteit aan de ene kant voor een paradigmawisseling zorgt in het denken over hermeneutiek, omdat het een algemeen denkkader onmogelijk maakt. Aan de andere kant is de postmoderniteit niet meer dan een radicalisering van de moderniteit.⁴ De diepere vraag is hoe theologie en filosofie zich tot elkaar verhouden. De eeuwen door is tussen die twee altijd grensverkeer geweest, tegelijk maakte theologie ook voortdurend front tegen de filosofie. De hoofdstukken 3 en 4 gaan uitgebreider in op de omgang met de Bijbel vanaf de Vroege Kerk. Wat betekenen allegorie en typologie? Hoe zijn deze begrippen ontstaan? Hoofdstuk 5 verlegt de focus naar de visie op de geschiedenis en gaat in op de veranderingen in het wereldbeeld sinds de Renaissance. De Reformatie staat sterk onder invloed van de Renaissance: de bijbeluitleg wordt ontdaan van de middeleeuwse scholastiek en men treedt de Bijbeltekst onbevangen tegemoet.

Deel II. Na de Reformatie moet de bijbeluitleg zich gaan verhouden tot de nieuwe filosofie van de Verlichting. Het bijbelonderzoek wordt onder invloed van de Verlichting heel anders – want kritischer – aangepakt. Het historisch-kritische bijbelonderzoek draagt daarvan de sporen. In dit deel van het boek wordt de grote lijn van het moderne bijbelonderzoek getekend. Ook wordt duidelijk dat het historische denken niet vrij is van filosofie. Geschiedenis is zonder een denkraam niet wetenschappelijk te onderzoeken. De wending tot historisch onderzoek maakt

4 'Moderniteit kan omschreven worden als een seculiere beweging die de demystificatie en desacralisatie van de kennis en van de sociale organisatie op het oog had met het doel de mensen van hun banden te bevrijden', Henk-Jan Prosman, *The Postmodern Condition and the Meaning of Secularity. A Study on the Religious Dynamics of Postmodernity* (Ars Disputandi 2011) 4. Postmodernisme is moeilijker te omschrijven omdat het diversiteit als kenmerk heeft. In het algemeen wordt het postmodernisme gezien als een radicalisering van het anti-rationalisme van de Romantiek. In de meer radicale vorm van Lyotard en Derrida kan het postmodernisme geen grondslagen formuleren voor maatschappij of moraal en ontplooit zij zich als een pragmatische vorm van seculariteit maar stelt zich niet uitgesproken anti-religieus op, zoals de Verlichting. Prosman 2011, 16-18.

geen einde aan conceptualisering, maar schept nieuwe concepten. De invloed van Hegel is soms erg dominant aanwezig. Maar het gaat niet alleen om Hegel. Door het grondig onderzoeken van historische feiten ontstaan steeds verschillende interpretaties want geschiedenis is nooit eenduidig. Kunnen we dan nog wel van feiten blijven spreken? En als dat niet kan, hoe betrouwbaar is dan onze kennis van de geschiedenis, van tradities, van gebeurtenissen? Niet hoe het echt gebeurd is staat langer centraal maar wat de *betekenis* van zogenaamde feiten *was* en voor ons, de huidige lezers, *is*.

Deel III. Het historisch-kritische onderzoek is schatplichtig aan de Verlichting, maar de Romantiek is een stevige reactie op de rationalistische werkwijze van de Verlichting. Die reactie komt vooral van de kant van Schleiermacher. Zijn bijdrage is dat hij het bijbelonderzoek uit het rationele frame haalt. De mens is meer dan zijn ratio. De mens heeft ook een invoelend vermogen. Dat klinkt niet zo wetenschappelijk maar is niettemin toch belangrijk. Schleiermacher heeft terecht bezwaren tegen een beperking van de hermeneutiek tot het toepassen van hermeneutische regels. Hermeneutiek heeft meer te bieden dan een methodisch onderzoek van teksten. Dit laatste is een verarming waartegen hij zich teweer stelt. In de ogen van Dilthey schiet de hermeneutiek van Schleiermacher in wetenschappelijk opzicht tekort. Daarop volgt weer een reactie van Gadamer die er juist beducht voor is om wetenschappelijke methoden te gebruiken in de hermeneutiek omdat de hermeneutiek een verstaanskader wil bieden dat breder is dan die van de wetenschap. Intussen wordt de vraag naar wat hermeneutiek is steeds ingewikkelder. Het gaat niet langer over het interpreteren van de geschiedenis of van teksten maar ook van de interpret zelf. Hij staat niet buiten het interpretatieproces. Hermeneutiek is dus een vorm van zelfverstaan. In dit deel III ook aandacht voor Ricoeurs hermeneutiek. Die zouden we kunnen samenvatten in de vraag: wat doet de tekst met òns als lezers? De tekst laat ons niet onberoerd maar verandert ons.

Deel IV. Waar blijft in dit proces de theologie? Loopt de theologie misschien achter? Van filosofische zijde blijft de positie van de postmoderniteit niet onweersproken. Zoals gezegd is de postmoderniteit een radicalisering van, en ook een breuk met de Verlichting. Het rationalisme

wist de versplintering van de werkelijkheid nog te voorkomen met behulp van een rationele metafysica. Daar maakte de postmoderniteit een einde aan. De metafysica had voortaan afgedaan. Ten diepste heft de postmoderniteit ook de hermeneutiek op. Figal neemt daarmee geen genoegen en toont in dit opzicht het tekort van de postmoderne hermeneutiek aan. Toch heeft de radicaliteit van het postmodernisme een goede kant. De hermeneutiek van de Verlichting – en van de tijd daarna, denk aan Hegel – zocht voortdurend naar een overkoepelend gezichtspunt van waaruit de hele werkelijkheid inzichtelijk werd. Dat was dus een zoektocht naar het grote verhaal. Dat was een krachttoer die steeds minder lukte. Het inzicht brak door dat we het moeten doen met fragmentarische kennis. Daarin zit iets van een nederlaag. We komen tot het inzicht dat de werkelijkheid uit zoveel fragmenten bestaat dat die nooit op één noemer is te brengen. Wie meent de werkelijkheid vanuit één gezichtspunt te kunnen overzien heeft maar twee mogelijkheden: vanuit het gezichtspunt van de dood òf vanuit God (zie excurs over het Dasein). Het postmodernisme zet de zaken op scherp: het ‘geheel’ van de moderniteit wordt vervangen door het ‘niets’. Het postmodernisme heeft de Verlichting ontmaskerd. De Verlichting was te zeker van zijn zaak. In deel IV wordt geprobeerd hieruit theologische lessen te trekken. Het boek eindigt met enkele notities over kruis en hermeneutiek. Tot zover het overzicht.

Het hermeneutische kader

In de loop van de tijd is veel geschreven en gediscussieerd over het historisch-kritische onderzoek. Het kritische onderzoek werd als een rechtstreekse aanval op de Bijbel beschouwd. Des te merkwaardiger is dat de opkomst van de moderne *hermeneutiek* geruisloos verliep. Pas recent geeft de gereformeerde theologie er blijk van het belang van de hermeneutiek in te zien. De reden van deze vertraging is, vermoed ik, dat het historisch-kritische onderzoek rechtstreeks de inhoud van de Bijbel raakt, maar dat dit niet het geval is bij hermeneutiek. Hermeneutiek is nog meer dan het historische onderzoek een academische aangelegenheid die aan kerk en theologen voorbij gaat. Dit is een foute inschatting. De invloed van de algemene en Bijbelse hermeneutiek werkt in alle onderdelen van het kerk-zijn door.

Bijbel en wetenschap

Hermeneutiek is het kader waarbinnen we de Bijbel lezen. Dat is niet vanzelfsprekend. Het omgekeerde zou vanuit theologisch oogpunt meer voor de hand liggen: dat wij vanuit de Bijbel de wereld en ons eigen leven 'lezen'. De Bijbel legt ons uit, niet andersom. Toch kunnen we niet zonder een hermeneutiek omdat de Bijbel ook als een 'gewoon' boek tot ons is gekomen: in het Hebreeuws, Aramees en Grieks. De Bijbel is ontstaan in een bepaalde periode van de geschiedenis. De Bijbel maakt deel uit van onze mensenwereld en mag als deel daarvan ook onderzocht worden. Toch is met deze opmerking niet alles gezegd. De Bijbel is een boek, maar niet een gewoon boek, evenmin als Jezus een gewoon mens was. Hij was mens maar met een geheim. De Bijbel is een boek als zoveel boeken, geschreven op perkament of gedrukt op papier of gedigitaliseerd, maar het is wel een boek met een geheim. God spreekt door de Bijbel tot ons mensen. Een Bijbelse of theologische hermeneutiek moet dat punt verdisconteren. Een zuiver filosofische hermeneutiek kan geen recht doen aan de Bijbel omdat daarin het bestaan van God geen rol speelt. De filosofische hermeneutiek plaatst de Bijbel binnen een immanent wereldbeeld. Het is onnodig om te zeggen dat dit schuurt met het geloof.

Tegelijk moet ook iets anders gezegd worden. Namelijk dat willekeur van uitleg voorkomen moet worden. Niemand mag naar eigen inzicht te werk gaan bij de uitleg van de Bijbel. Ieder moet zijn manier van werken verantwoorden. In dat opzicht is wetenschap onmisbaar. De wetenschap heeft de taak om kritisch te kijken naar de methoden die bij het onderzoek gebruikt worden, naar de verwerking van resultaten en de conclusies die daaruit getrokken worden. De wetenschap is een rem op onze neiging om ons eigen inzicht te verabsoluteren. Ook het beroep op de Heilige Geest mag nooit een argument zijn om zich aan een kritische toetsing te onttrekken. Omdat het in de Bijbel om de meest fundamentele zaken gaat, is de grootste zorgvuldigheid vereist. Vanuit dit gezichtspunt is wetenschappelijke toetsing van bijbelonderzoek geen bijzaak. Maar hoe belangrijk wetenschappelijk onderzoek ook mag zijn er zit ook een andere kant aan die niet altijd voor het voetlicht gehaald wordt. De wetenschap – dus ook de bijbelwetenschap – werkt altijd met methoden die hun eigen vooronderstellingen hebben en is daarom lang niet altijd zó objectief als gedacht wordt.

Objectieve wetenschap?

Voorals sinds de Verlichting (ca. 1650-1750) is er veel te doen over de Bijbel als boek. Met name over het gezag van de Bijbel. De Verlichting was de periode van het grenzeloze optimisme. De wetenschap was sinds de Renaissance in opkomst en bovendien was een groot deel van de wereld nog maar recent ontdekt: een kleine 200 jaar (in 1492 ontdekt Columbus Amerika). De verwachtingen ten aanzien van de toekomst waren hoog gespannen. Men had het idee dat een tijd van voorspoed en vrede zou aanbreken. Daarom was het verleden minder interessant, dat gold ook het grijze verleden van de Bijbel. Het verleden stond onder verdenking. Toen al ontstond de vraag: wat hebben wij aan een Boek dat uit een tijd stamt, die in ontwikkeling ver achter staat vergeleken met onze tijd? De Bijbel past niet in een tijd van nieuwe uitdagingen. Een kritische geest ontwaakte.

Bijbel en onderzoek

Eeuwenlang werd de weergave van gebeurtenissen zoals die in de Bijbel beschreven staan als historisch betrouwbaar beschouwd. Dat veranderde. Mozes kon nooit de schrijver van de eerste vijf bijbelboeken geweest zijn want Deuteronomium vermeldt zijn sterven. Dan kan hij de eerste vijf Bijbelboeken ook niet helemaal geschreven hebben. Men ontdekt dat Genesis twee scheppingsverhalen bevat. In het ene verhaal wordt over God gesproken in het andere over HERE God. Het consequente gebruik van twee namen duidt op twee bronnen *achter* de bijbeltekst. Ook dat is een aanwijzing dat Mozes niet de enige auteur was. Daarnaast nam de kennis van de omringende wereld toe. Scheppingsmythen werden ontdekt en het Gilgamesj zondvloedverhaal werd beroemd. Men ontdekte verder dat elke cultuur wel een scheppings- en zondvloedverhaal had, dus was de Bijbel wel zo bijzonder? Door opgravingen kwamen we meer te weten over de omringende culturen. Onder het zand bleken veel overblijfselen van antieke culturen te vinden. Soms stuitte men op een complete bibliotheek, bijvoorbeeld in 1933 toen archeologen de bibliotheek van Mari vonden met 15.000 teksten. Ook werden allerlei inscripties, soms niet meer dan brokstukken, met veel geduld ontcijferd. Na de Tweede Wereldoorlog baarde de vondst van de Qumranrollen veel opzien. Complete Bijbelboeken waren eeuwenlang in de grotten

van de woestijn van Judea verborgen gebleven en nu gevonden. Stukje bij beetje kreeg men een vollediger beeld van de Bijbelse wereld. En dat niet alleen. Naast het historische onderzoek werd het tekstonderzoek belangrijk. Zat achter de Bijbeltekst zoals wij die in handen hebben niet een heel ingewikkeld overleveringsproces? Men probeerde die overlevering te reconstrueren en onderscheidde tussen de Jahwist, de Elohist, de Priestercodex en de Deuteronomist. Enorm veel deskundig onderzoek werd besteed aan het ontstaan van de Bijbel. Inmiddels is er wel iets veranderd in het bijbelonderzoek. In onze tijd is het accent verlegd van *ontstaan* van de Bijbel naar het *verstaan* van de Bijbel.

Het historisch-kritische onderzoek, zoals het bestuderen van de Bijbel genoemd werd, heeft een enorme vlucht gemaakt, maar stuitte ook op grenzen. Historisch onderzoek wil verklaren, uitleggen. Uitleggen is *uitéén* leggen en hoe meer je uiteen legt hoe meer versnippering er optreedt. Het grote geheel raakt uit zicht. Hermeneutiek wil juist verbinden en zoekt naar het geheel. Er zit dus een bepaalde logica achter het ontstaan van hermeneutiek. Het is min of meer een reactie op het historische onderzoek.

Spanning tussen bijbelwetenschap en geloof

Hermeneutiek is niet van vandaag of gisteren. Schleiermacher, de grondlegger van de moderne hermeneutiek, leefde van 1768-1834. Dat was ook de tijd dat het historische onderzoek van de Bijbel nog maar goed en wel op gang gekomen was. Dat hij toen al een hermeneutiek ontwikkelde had vooral te maken met onbehagen ten aanzien van onderzoek dat dingen uiteen legt. Dat uiteen leggen was inderdaad de kern van de Verlichting. Descartes is de filosoof van het dualisme: het subject staat tegenover het object. De wereld was niet één geheel maar viel in steeds kleinere stukjes uiteen want overal maakte het subject (de mens) scheiding. Dus aan de ene kant stond de Verlichting vanuit de vooruitgangsgedachte gereserveerd tegenover de geschiedenis: het verleden is wel romantisch en interessant maar vooral primitief. Ondanks de onttovering van de wereld was er wel interesse voor het grijze verleden want tegen de achtergrond van een oude, primitieve en bijgelovige wereld scheen het licht van de nieuwe tijd des te helderder.

Het versterkte het zelfvertrouwen. Dat moet ook de mentaliteit van de verlichte onderzoeker zijn. Hij onderzoekt alles door van zijn objecten afstand te nemen. Hij gaat op dezelfde manier te werk als wanneer je een lichaam onderzoekt. Je moet je eigen gevoel uitschakelen. Zo moet de onderzoeker van de Bijbel zijn eigen geloof uitschakelen. Dit riep een reactie op. Niet alleen van de kant van bijbelgeleerden die niet van plan waren hun eigen geloof uit te schakelen, maar vooral van anderen. Het voortdurende uit-één leggen van teksten en het splitsen van bronnen roept als vanzelf de behoefte aan overzicht op.

Splitsen of verbinden?

De behoefte aan hermeneutiek is dus min of meer gelijktijdig met de Verlichting ontstaan omdat er behoefte was aan eenheid, aan verbinding. Het ligt voor de hand dat *juist* moderne Verlichtingsdenkers daar behoefte aan hadden. Zij stonden met het ene been midden in het uiteen leggen van de werkelijkheid maar misten om die reden steeds meer de verbinding. Want als de Bijbel niet langer voor een verbindende visie op de werkelijkheid kan zorgen, welke visie kan daar dan wel voor zorgen? Hermeneutiek ontstaat daar waar een eeuwenoude omvattende kijk op de werkelijkheid – het Bijbelse perspectief – scheuren gaat vertonen. Degenen die kritisch stonden tegenover de Verlichting en het daaruit voortvloeiende historisch-kritische bijbelonderzoek, hadden aanvankelijk geen behoefte aan een hermeneutiek. Zij bleven hun visie op de werkelijkheid aan de Bijbel ontlenen en lieten de moderne ontwikkelingen aan zich voorbij gaan. Toch nam ook in orthodoxe kringen de spanning tussen geloof en wetenschap toe. Vanuit christelijk perspectief is de wetenschap een goede gave van God want de schepping mogen we onderzoeken. Maar wat te doen als de resultaten van de wetenschap haaks komen te staan op wat men altijd geloofd had? Ondanks alle bezwaren kon men niet totaal voorbijgaan aan de wetenschappelijke resultaten. Zodoende ontstond er een aarzelend accepteren van de resultaten van de Bijbelwetenschap. Deze aarzeling is er ook vandaag de dag.

Een inblik in het verloop van zo'n proces biedt een aantal artikelen dat de laatste twintig jaar verscheen in twee tijdschriften van gereformeerde signatuur: *Theologia Reformata* en *Kontekstueel*.

HOOFDSTUK 1

Een gesprek dat aarzelend op gang komt

Het begin van bezinning: 1986

In de jaren 1980 en 1990 begint in *Kontekstueel*⁵ en *Theologia Reformata*⁶ de discussie over hermeneutiek aarzelend op gang te komen die echter ook weer snel afbreekt. De discussie staat in het teken van het 'zoeken' van een gereformeerde hermeneutiek. *Kontekstueel* komt in het eerste nummer van haar bestaan – in 1986 – met een artikel van prof. C. Graafland over hermeneutiek, getiteld 'Op zoek naar een Gereformeerde hermeneutiek.' Hij neemt vooral bij jongere predikanten een verlegenheid rond de prediking waar. Zij willen preken als mens van deze tijd en voor een gemeente van deze tijd. Tegelijkertijd moeten zij dit doen 'vanuit een situatie, die bepaald wordt door een weg-ebbende traditie', schrijft Graafland.

Hij wordt iets concreter als hij vervolgens schrijft dat men voorheen de lijn van de traditie kon voortzetten en dat betekende concreet dat men de lijn van Luther, Calvijn, de belijdenisgeschriften, de Nadere Reformatie en Kohlbrugge kon doortrekken. 'Maar (...) deze traditie

5 *Kontekstueel. Tijdschrift voor gereformeerd belijden nú* (jaargang 1/1; 1986) 6-14. Pagina-verwijzingen in de tekst.

6 *Theologia Reformata. Tijdschrift voor gereformeerde theologie ten dienste van kerk en geloof in de hedendaagse cultuur.*

dóét het steeds minder' (8). Waarom is dat zo?, vraagt Graafland zich af. Hij wijst op de behoefte aan *ervaring* en spreekt zelfs van een ervarings-hausse. Dat zorgt voor een enorme spanning. Want enerzijds willen we, volgens Graafland, vasthouden aan de waardevastheid van onze traditie, maar anderzijds zijn ook wij aangeraakt door dit ervarings-denken. De ervaringsgerichtheid is 'de theologie vrijwel in haar bloed geslagen', betoogt hij (9). Daarnaast constateert hij een ander gevaar: 'een angstvallig zich beroepen op de rechte leer, een aanhangen van een ongebroken, gereformeerde orthodoxie'. "Hier is geen sprake van een 'zoeken'. Men wist het al en men weet het nog steeds heel zeker" (9). Hij neemt echter ook een andere vorm van objectiviteit waar, namelijk bij degenen die zich zo vastklampen aan het objectieve heil in Christus dat er van de mens uit niets te verwachten valt, maar ook niet hoeft te worden verwacht. 'We zouden dit kunnen noemen een objectieve orthodoxie in evangelisch gewaad' (10).

Sola scriptura

Langs deze omweg komt Graafland toch uit bij de gereformeerde hermeneutiek. Want de gereformeerde hermeneutiek vindt haar kern in het *sola scriptura* van de Reformatie. Het 'sola' is van fundamenteel belang omdat we hierdoor 'de legitieme ruimte en vrijheid verkrijgen om door onze traditie heen terug te vallen op de Schrift zelf'. En verder: 'Wij hebben recht om onze traditie te 'befragen' op haar actualiteit maar ook (op) haar tijdgebondenheid' (10). Hij benadrukt dat het *sola scriptura* ons de 'legitieme ruimte geeft om vanuit onze traditie ons te laten helpen om de Schrift te lezen met name op dit genoemde punt' (10). En dat punt is de ervaring. De ervaring is naar zijn overtuiging in de gereformeerde traditie versmald. Ervaring is versmald tot bevinding. Dat heeft weer te maken met een eenzijdige uitleg van de Bijbel, namelijk toegespitst op het Nieuwe Testament en dan met name op de leer van de rechtvaardiging. Deze concentratie, die in de tijd van de Reformatie begrijpelijk was in de strijd tegen Rome, wordt al gauw een reductie, meent Graafland. Hij voegt eraan toe dat zodoende een niet gering deel van het Oude Testament daardoor 'inoperabel' werd (12). Graafland zal hier het oog gehad hebben op zaken als de oudtestamentische offerdienst, de wijsheidsliteratuur, de schepping, het lijden e.d.

Een betere weg, aldus nog steeds Graafland, bewandelde Bullinger die dacht vanuit het verbond en de heilsgeschiedenis (12). Zodoende kon aan de eigenheid van het Oude Testament beter recht gedaan worden. Het verbond dus als de hermeneutische sleutel voor het verstaan van zowel Oude als Nieuwe Testament. Wat dan weer opvalt is dat Graafland het verbond opvat als een samengaan van God en mens (10). Samen maken zij een geschiedenis door en leggen samen de weg af, lees ik. Verder lees ik dat in ieder geval het *sola scriptura* het *tota scriptura* niet in de weg mag staan. Graafland kritiseert de ‘hermeneutische sleutelpositie’ van de rechtvaardigingsleer, een positie die al snel werd overgenomen door de predestinatieleer (13).

Het punt dat Graafland hier maakt is dat het niet alleen om de verkiezing gaat maar ook om het verbond, en dat het niet alleen om God gaat, maar ook om de mens, en naast het geloof mag er ook plaats zijn voor ervaring. We moeten niet alleen het objectieve van het heil benadrukken maar ook de subjectieve, de menselijke kant en dat heeft weer alles te maken met het verbond. Hij maakt bezwaar tegen een ‘objectieve orthodoxie’ en noemt daarbij de namen van Kohlbrugge en Woelderink.

Afsluitend: hermeneutiek is voor Graafland vooral een zoektocht. Hij wil de gereformeerde orthodoxie in haar bevindelijke gestalte (ervaring!) vasthouden maar die duidelijker plaatsen in het geheel van de Schrift (*tota scriptura*) zodat andere thema’s niet weggedrukt worden maar op hun zeggingskracht voor de huidige tijd bevraagd worden. Een herijking dus van de gereformeerde traditie om zodoende meer aansluiting te vinden op de moderne wereld. Graafland wil geen versmalling van het Schriftverstaan zoals in de tijd van de Reformatie en daarna gebeurde, maar een verbreding daarvan. Deze verbreding doet ook iets met de geloofservaring. Het bevindelijke karakter van het geloof verandert. Ze wordt verbreed en daardoor ook verdiept. Want de bevindelijke prediking biedt alleen ruimte voor een bepaalde ervaring (de rechtvaardiging van de zondaar), maar heeft moeite om ruimte te maken voor andere ervaringen. Die ruimte kan er alleen komen als het Schriftverstaan verbreed wordt, zoals Graafland wil. Graafland staat tegenover een versmalde ervaring maar stelt zich net zo beslist op

tegenover het wegdrukken van ervaring in een zogenaamde objectieve prediking, waarin de mens een passieve rol speelt, namelijk alleen als ontvanger van heil.

Het is niet bijzonder dat in een zoektocht naar een gereformeerde hermeneutiek de ervaring genoemd wordt. Dat komen we ook bij Schleiermacher tegen. De versmalde ervaring van de bevindelijke vroomheid wordt door hem verbreed tot de mystieke ervaring van de oneindigheid. Schleiermacher was in veel opzichten een vrijzinnig theoloog maar in zijn ervaringsbegrip meldt zich toch iets van de diepe ervaring van het Bijbelse scheppingsgeloof. In de psalmen en bij de profeten leidt dat tot de lofprijzing van God. Dat is inderdaad iets anders dan de oneindigheidservaring van Schleiermacher. Dat neemt niet weg dat de geloofservaring een enorme breedte en diepte kent, die niet versmald mag worden. In dat opzicht heeft het gereformeerde geloof misschien meer van de moderniteit in zich opgenomen dan we willen erkennen.

Ruimte voor de bijbelwetenschap: 1994

Het bovenstaande artikel is van 1986. Acht jaar later – in 1994 – pakt *Kontekstueel* de draad van de bezinning op hermeneutiek weer op, nu in de vorm van een briefwisseling tussen Graafland en ds. W. Dekker.⁷ Graafland had in 1986 de vraag naar een gereformeerde hermeneutiek benaderd vanuit de ontwikkelingen binnen de gereformeerde orthodoxie. Het reformatorische geloof hanteerde, zei Graafland, de rechtvaardiging en de predestinatie als hermeneutische sleutels. In de gedachtewisseling van 1994 verschuift het thema naar de vraag in hoeverre de historisch-kritische methode behulpzaam kan zijn – of juist niet – bij het verstaan van de Bijbel. Graafland had op de contio van 1993 (?) gezegd dat we er hard aan toe zijn om de Bijbelwetenschap een ruime plaats te geven in ons omgaan met de Schrift. Dat kwam voort, zo schrijft hij, uit het besef dat we steeds meer vastlopen in ‘onze tijdloze visie op en omgang met de Schrift’ (13). Dat heeft er weer mee te maken dat wij onze hermeneutiek inlezen in de Schrift.

7 *Kontekstueel*, (jaargang 9/4; 1994). Paginaverwijzingen in de tekst.